
MANUEL PÉREZ SALDANYA

ANALOGIA I CANVI
MORFOLÒGIC: A PROPÒSIT DE
LES FORMES VERBALS
VELARITZADES*

(*) Algunes parts d'aquest estudi van ser presentades en les *Jornades de Lingüística Catalana* celebrades a la Universitat de València els dies 6 i 8 de febrer de 1995. Agraïixo a Curtis Blaylock, Julio Calvo, Emili Casanova, Jesús Jiménez, José Ignacio Hualde, Joaquim Martí, Lluís Polanco i Manuel Sifre tots els seus importants comentaris i puntualitzacions. Especialment útil per a l'elaboració d'aquest treball fou la bibliografia que em facilitaren Curtis Blaylock i Emili Casanova. Aquest treball forma part del projecte d'investigació GV-3207/95.

(1) Aquestes dues tendències contradictòries, de més a més, donen suport a la hipòtesi neogramàtica de l'absència d'excepcions, segons la qual els canvis fonètics actuen de manera mecànica i sense condicionaments lèxics, i les excepcions, si n'hi ha, s'expliquen pels efectes de l'analogia i dels manlleus.

0. INTRODUCCIÓ

Els manuals de gramàtica històrica basats en els principis neogramàtics sobre el canvi lingüístic solen insistir en la idea que la morfologia flexiva està sotmesa a dues tendències molt generals (universals, podríem dir-ne) de caràcter contradictori: d'una banda, l'evolució fonètica regular, que introdueix tota una sèrie de variants al·lomòrfiques i formes opaques, i desdibuixa una bona part de les regularitats paradigmàtiques; de l'altra, l'analogia, que malda per mantenir diferenciades les unitats significatives i introdueix un cert grau de regularitat en els paradigmes.¹

Malgrat aquests pressupòsits inicials, els estudis inspirats en les idees neogramàtiques generalment atorguen a l'analogia el paper de motor i de causa dels canvis i, sols de manera secundària, el de conseqüència motivada pel conjunt de l'estructura lingüística. Comptat i debatut, una bona part d'aquests estudis es limiten a establir els elements que funcionen com a model de l'analogia i justifiquen els canvis a partir de relacions proporcionals del tipus $A : B = A' : X$, on X és el mot que, sotmès al canvi analògic, assolirà la forma B' . Partint per exemple de l'equació *diu* : *dic* = *deu* : X , l'element X es converteix en *dec* i substitueix la forma etimològica medieval *deig*.

Perquè es produïxi un viratge significatiu en la interpretació teòrica de l'analogia, caldrà esperar els treballs de Kuryłowicz (1949, entre d'altres), on s'estableixen

diverses lleis generals del canvi analògic i es reinterpreten i es limiten les relacions proporcionals en considerar que: (i) els termes de la proporció han d'establir algun tipus de relació gramatical; (ii) aquests termes poden representar categories i no únicament mots, i (iii) l'analogia segueix una clara direccionalitat, per tal com relaciona formes bàsiques (les menys marcades i les menys predictibles) amb formes derivades o fundades (les més marcades i predictibles a partir de les anteriors). En l'exemple comentat suara, l'analogia s'estableix entre les terceres persones (sense consonant velar) i les primeres (amb consonant velar) i va des d'aquelles (les menys marcades i amb una forma menys predictable –*deu, mol, pren*, per exemple–) a aquestes (les més marcades i amb una forma més predictable –*dec, molc, prenc*–).²

Un altre pas important en el tractament teòric de l'analogia es produeix a finals de la dècada dels setanta i, sobretot, en la dels vuitanta amb tota una sèrie d'estudis on es minimitza el valor explicatiu de les relacions proporcionals i s'insisteix, per contra, en la funció clarament optimitzadora dels canvis analògics. Dins d'aquest nou enfocament, es poden establir dues concepcions diferents segons que busquin la motivació dels canvis bé en principis psicolingüístics relacionats amb l'adquisició del llenguatge i la competència lingüística (cfr. Kiparsky 1978, i Wheeler 1984, 1986, entre d'altres), bé en principis de "naturalitat morfològica" (cfr. Dressler 1987; Mayerthaler 1987; Wurzel 1989; Wheeler 1993a, 1993b, i, des d'una perspectiva una mica diferent, Bybee 1985).

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

Aquesta darrera proposta, que ens servirà de marc teòric en l'estudi de les formes verbals velaritzades, parteix dels conceptes funcionals i de la teoria del marcatge de l'Escola de Praga i, a grans trets, defensa que els paradigmes flexius estan determinats per quatre principis de naturalitat o d'optimització, dos dependents del sistema gramatical de cada llengua (i-ii) i dos independents d'aquest sistema (iii-iv):

- i. Congruència del sistema: Afavoreix els paradigmes organitzats d'una manera uniforme i sistemàtica d'acord amb els paràmetres morfològics de la llengua (el tipus d'oposicions temporals, aspectuals, modals, etc. que existeix en cada llengua).
- ii. Estabilitat de les classes flexives: Afavoreix les classes flexives motivades independentment i els paradigmes organitzats a partir de sistemes implicatius generals (el fet, per exemple, que una propietat morfològica d'un determinat element reaparegui en uns altres elements de la mateixa classe).
- iii. Identificabilitat i transparència: Afavoreix els paradigmes sense variants al·lomòrfiques (uniformitat) i sense ambigüitats ni fusions (transparència).
- iv. Iconicitat construccional (diagramàtica, en la terminologia de Peirce utilitzada per Bybee): Afavoreix els paradigmes en els quals els elements marcats formalment s'identifiquen amb els marcats morfosintàcticament (la primera persona és més marcada que la tercera i molt sovint aquella presenta desinència i aquesta no).

(2) Dins la línia teòrica enunciatada per Kurylowicz, se situen també els treballs de Mańczak (1958, 1978), on es formulen diverses hipòtesis sobre el canvi morfològic, la validesa de les quals és avaluada mitjançant el contrast de fenòmens evolutius de diferents llengües occidentals.

No ens detindrem ara a analitzar de manera detallada aquests quatre principis, per tal com els reprendrem i els exemplificarem en analitzar la classe verbal de les formes velaritzades. Pel que fa, concretament, a aquest tema, ens centrarem, en primer lloc, en la distribució de les formes velaritzades en català estàndard i en l'*status* morfològic del segment velar (§ 1). Tot seguit, analitzarem els contextos on la velar té un caràcter etimològic o és producte de l'evolució fonètica regular (§ 2). Finalment, delimitarem els diferents processos d'extensió analògica (§ 3-6).

1. LA CLASSE DELS VERBS AMB FORMES VELARITZADES

Un dels fenòmens més característics i complexos de la morfologia verbal del català és l'existència d'una sèrie bastant important de verbs de la segona conjugació que presenten una velar obstruent /g/ ([k] en posició final absoluta) després del radical de determinades formes verbals.³ Prenent com a model el verb *beure*, aquesta consonant es troba en la primera persona del present d'indicatiu (*bec*), en el pretèrit perfect simple (*begui*), en el present de subjuntiu (*begui* o *bega*), en l'imperfet de subjuntiu (*begués* i, en valencià, *bequera*), en la quarta persona de l'imperatiu (*beguem*) i en el participi (*begut*).⁴ Aquestes formes velaritzades, d'altra banda, contrasten amb la resta del paradigma que, en el cas del verb *beure*, es construeixen amb un radical acabat en /b/, (*beuen*, *beuria*, etc.).⁵ que esdevé /w/ en posició de coda si l'últim (*beuen*, *beuré*, *beuria*, etc.).

1.1 EL VALOR MORFOLÒGIC DEL SEGMENT VELAR

Les dificultats teòriques que planteja el segment velar d'aquests verbs es poden constatar en els mateixos estudis dedicats a la morfologia verbal i, concretament, en el fet que la velar no hi ha tingut un tractament teòric homogeni. Comptat i debatut, mentre que alguns lingüistes i gramàtics tendeixen a considerar que es tracta del segment final d'un dels al·lomorfs del radical (Roca Pons 1968: 231; Mascaró 1983: 155-194; Badia 1994: 574-578), d'altres defensen que és un element morfològicament pertinet i independent del radical i dels afixos flexius (Malkiel 1974; Viaplana 1984; Perea 1993; Wheeler 1993b: 196), i d'altres, encara, que és un morf buit (DeCesaris 1988) o una epèntesi consonàntica lèxicament condicionada (Hualde 1992: 410).

Aquesta heterogeneïtat en el tractament de la velar es deu en bona mida al fet que existeixen arguments importants que permeten donar suport a les diferents perspectives teòriques. Des d'un punt de vista històric o etimològic, per exemple, la solució no és unitària ja que la consonant velar prové en uns casos d'un element del radical (*DICO* > *dic*, per exemple) i en uns altres d'un element flexiu (*VALUI* > *valc* > *valguí*, per exemple). La solució tampoc no resulta unitària si, partint de criteris estructurals,

(3) Aquesta alternança, com és sabut, respon a una regla fonològica molt general i productiva en català que converteix les obstruents sonores en sordes en posició final absoluta (g → k, en aquest cas). Tenint en compte aquest fet, assumirem que la velar sonora és la forma bàsica i la utilitzarem en totes les representacions morfològiques.

(4) En el català col·loquial d'una bona part del domini lingüístic, la velar també s'utilitza analògicament en la quarta i la cinquena persona del present d'indicatiu (*beguem* i *begueu*), en la cinquena persona de l'imperatiu (*begueu*), en el gerundi (*beguent*) i en l'infinitiu d'alguns verbs (*sapiguer*, *poguer*, per exemple). Aquestes extensions analògiques no normatives seran analitzades en l'epígraf 6.

(5) /v/ en la major part del dialecte valencià.

tractem de segmentar els diferents constituents de les formes velaritzades: en casos com *bec*, *begui*, etc. tendiríem a considerar que la velar forma part del radical (de l'al·lomorfe velaritzat del radical), puix que /béɡ-/ s'identifica amb l'estructura canònica dels radicals verbals en català (l'estructura CVC) i la velar es troba en distribució complementària amb una altra consonant que sí que pertany clarament al radical (la consonant /b/ de l'al·lomorfe /béb-/); per contra, en casos com *molc*, *molgui*, etc. tendiríem a considerar que la velar és un element independent que s'afeg al radical amb estructura canònica /mól-/.

La solució, finalment, tampoc no sembla fàcil des d'una perspectiva morfosintàctica: si bé és cert que en català estàndard el segment /ɡ/ no té cap valor semàntic concret, també és cert que la presència o l'absència d'aquest segment no depèn de factors fonològics (*molc* i *mol*, per exemple, sols es diferencien fonològicament per la presència o l'absència de la velar).

Tot i les dificultats assenyalades, hi ha alguns arguments que, al nostre parer, fan preferible la idea que el segment velar és un element morfològicament pertinent. Notem, en aquest sentit, que la velar està condicionada per factors lèxics i morfosintàctics, ja que s'utilitza en una sèrie de formes verbals perfectament delimitades i predictibles d'una subclasse de verbs ben definida (cf. Viaplana 1984: 406, i l'article en aquest mateix volum). Més encara: la velar permet establir oposicions semàntiques entre determinades formes del paradigma, com ara les de (1), pròpies de tot el català estàndard, o la de (2), pròpia del valencià i, en part, del nord-occidental.

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

- a. beguem vs. beguem (subj. vs. ind.)
 - b. beguem vs. bevem (subj. vs. ind.)
 - c. beguem vs. beveu (subj. vs. ind.)
- (2) beguem vs. beuen (subj. vs. ind.)

Una altra dada en favor d'aquesta pertinença morfològica, l'ofereixen diferents dialectes catalans on aquest segment ha assolit un valor morfosintàctic precís: concretament, el de marca de primera persona i el de marca de subjuntiu. Sobre aquests valors dialectals tornarem més avall; allò que convé remarcar ara és el fet que aquesta funció morfosintàctica dialectal, s'explica fàcilment si es parteix de la idea que, en català general, el segment velar és morfosintàcticament pertinent, però no si es considera que és la consonant final d'un dels al·lomorfs del radical.

Tenint en compte aquests fets, assumirem que la consonant velar és una "extensió" (Viaplana 1984; Perea 1993) o un "interfix" (Malkiel 1974) que separa de manera precisa el radical verbal dels afixos flexius. Aquesta extensió, tot i estar mancada d'un contingut semàntic concret, té una clara funció morfosintàctica, puix que caracteritza una classe de verbs (la classe velaritzada dels verbs de la segona conjugació) i funciona com a índex o marcador de determinades categories morfosintàctiques (Wheeler 1993b: 196).

2. L'ORIGEN HISTÒRIC DEL SEGMENT VELAR

A diferència del que es podria suggerir de l'anàlisi sincrònica realitzada en l'epígraf anterior, les formes verbals velaritzades no tenen un origen històric homogeni; ans al contrari, ens uns casos el segment velar té un caràcter etimològic o es justifica a partir de l'evolució fonètica regular però en uns altres s'origina a partir de processos estrictament analògics. Per tal delimitar aquest procés històric, ens centrarem, en primer lloc en els contextos on té un valor etimològic o és producte de l'evolució fonètica regular. En aquest sentit, delimitarem, d'una banda, els verbs amb una velar en el sistema de perfet provinent del reforçament de l'afix llatí /-w-/ i, d'una altra, els verbs amb una velar etimològica en el sistema de present.

2.1 LA VELAR DEL SISTEMA DE PERFET

2.1.1 L'origen de la velar en el sistema de perfet

En català medieval, el grup més nombrós de verbs amb formes velaritzades estava constituït per tots aquells que presentaven en llatí clàssic un perfet fort en -ui (*habere*, *valere*, *jacere*, *placere*, *volere*, *tenere*, etc.), o que adoptaren aquest model en llatí vulgar (*credere*, *bibere*, *movere*, etc.).⁶ En tots aquests casos, la consonant velar s'utilitzava en les formes derivades dels temps perfectius, així és, en els derivats del perfet d'indicatiu (*hac*, *valc*, *crec*, per exemple), del plusquamperfet d'indicatiu (*hagra*, *valgra*, *cregra*) i del plusquamperfet de subjuntiu (*hagués*, *valgués*, *cregués*),⁷ però no en la primera persona del present d'indicatiu (*haig/he*, *vall*, *creu*) ni en el present de subjuntiu (*haja*, *valla*, *crea*).

Per tal de delimitar l'origen d'aquestes formes velaritzades, generalment s'assumeix que la wau dels temps perfectius es reforçà convertint-se en una labiovelar obstruent (g^w). Aquesta evolució, qualificada com a *sui generis* i com a *alteració* de la wau per Coromines (1971: 324), es pot explicar fàcilment si es pressuposa una divisió sil·làbica com l'exemplificada a (3), segons la qual la semiconsonant ocuparia la posició d'obertura sil·làbica i s'evitarien obertures complexes del tipus [bw] o [lw].

- (3) [áb.wi], [ab.wís.ti]... [vál.wi], [val.wís.ti]...

Partint d'aquesta estructura sil·làbica, es pot postular una evolució com l'esquematzada a (4).

- (4) a. Reforçament de /w/ amb el tret [+obstruent]:⁸
[áb.g^wi], [ab.g^wís.ti]... [vál.g^wi], [val.g^wís.ti]...
b. Assimilació (si escau) de les consonants obstruents anteriors:
[ág.g^wi], [ag.g^wís.ti]... [vál.g^wi], [val.g^wís.ti]...
c. Desgeminiació (si escau) i elisió del tret [+arrodonit]:
[á.gi], [a.gís.ti]... [vál.gi], [val.gís.ti]...

(6) Es tracta d'alguns dels verbs que en llatí clàssic tenien un perfet feble amb reduplicació (*credidi* > *credui*, per exemple) o un perfet fort sigmàtic (*planxi* > *plangui*, per exemple) o amb -i (*bibi* > *bibui*, per exemple).

(7) En català medieval tenen forma forta (forma amb accent en el radical i no en les desinències) la primera, la tercera i la sisena persona del pretèrit perfet (*vole*, *vole* i *volgren*, respectivament) i els derivats del plusquamperfet d'indicatiu (*volgra*, etc.).

(8) Queden fora d'aquesta evolució els verbs que tenien un radical acabat en /p/ (i. e. *sapui*), els quals eliminaren la wau i es convertiren en febles (*sabé*).

- Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark.

(10) Sobre aquest punt, *vid.* la nota 6.

(9) Resulten problemàtics els perfets *correc* o *parec*. Per explicar aquestes formes, podríem postular una altra regla que inserís una vocal epentètica, sobre la qual es desplaçaria l'accent, quan la velar es precedia d'un sonant vibrant (cfr. Fouché 1934: 174-5; i Badia 1951: § 168, II). Aquesta explicació resulta, però, problemàtica, puix que s'ha de postular una vocal epentètica accentuada. Una alternativa seria considerar que la vocal tònica es s'inserís per analogia amb formes com *ara conc*, *consona* i *consonant*, i que la monofonia amb els substantius *corc* i *parec* (Moll 1952: 160).

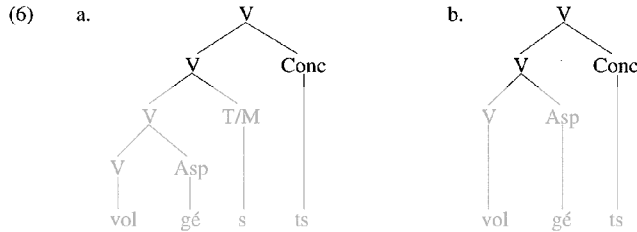
(11) En el participi la velar no es pot explicar a partir de les raons fonètiques addufdes suara, ja que no s'hi utilitza la semiconsonant /w/ sinó la vocal /u/. Tot i amb això, la velarització es veié segurament afavorida per raons fonètiques com ara el caràcter velar d'aquesta /u/ i la conveniència d'eliminar el hiat (*pollit, hait*) i atorgar a l'estructura sil·làbica una forma més canònica.

(12) La *e* tònica, concretament, apareixia en les formes derivades del plusquamperfet de subjuntiu (*volgués, volguesses...*) i en la quarta i cinquena persona del perfet (*volguem, volguets*).

(13) Assumim que les formes de subjuntiu són marcades semànticament respecte a les d'indicatiu, els temps relatius respecte als temps absoluts i les formes no finites respecte a les finites.

- forma no finita
- forma relativa
- forma de subjunctiu
- s- -ra-

D'acord amb aquestes oposicions, unes formes verbals com ara *volguéssets* ('haguéssiu volgut') i *volguets* ('vau voler') tindrien originàriament l'estructura morfosintàctica següent:

Com es pot observar en aquestes representacions, totes dues formes verbals comparteixen el radical /vol-/, l'afix aspectual /-gé-/ i l'afix de concordança de cinquena persona /-ts/, però es diferencien per la presència o l'absència d'un afix modal-temporal. La primera presenta l'afix /-s-/ que assenyalava que és una forma marcada temporalment (és una forma relativa) i modalment (és una forma de subjuntiu).¹⁴ La segona, per contra, no té cap afix explícit de temps i mode, ja que és una forma no marcada temporalment (una forma absoluta) ni modalment (una forma d'indicatiu).

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

2.1.3 La pèrdua de transparència de la velar

La forta motivació semàntica de l'afix velar i l'estructuració icònica del sistema de perfet velaritzat començà, tanmateix, a desdibuixar-se en el moment en què les perifrasis amb HABEO/SUM + participi assumiren el valor de perfectivitat (o anterioritat) de les antigues formes sintètiques en /-ra-/ i en /-s-/. És ben conegut el fet que el plusquamperfet d'indicatiu llatí en /-ra-/ (*VOLUERAM* > *volgra* > *volguera*), que ja havia assolit la funció de condicional anterior ('hauria volgut') en els primers textos catalans, començà a perdre el valor perfectiu i a convertir-se en un condicional simple ('voldria') cap al segle XIV. El plusquamperfet de subjuntiu llatí (*VOLUISSEM* > *volgués*), al seu torn, començà a perdre igualment el valor de perfectivitat i a funcionar com a imperfect de subjuntiu en aquesta mateixa època.¹⁵

És important tenir en compte aquesta pèrdua de motivació semàntica de l'afix velar, ja que aquest fet possibilita –o, com a mínim, no impedit– que la consonant velar es generalitzés analògicament en formes clarament imperfectives com les del sistema de present. Notem, en aquest sentit, que l'extensió analògica de la velar en la primera persona del present d'indicatiu de verbs com ara *creure* es documenta esporàdicament al segle XIII però comença a ser més intensa a partir del moment en què la velar de l'antic sistema perfectiu deixà de ser un afix morfològicament transparent i s'utilitzà tant amb formes perfectives (*crec* > *creguí*, *cregut*) com amb formes clarament imperfectives (*cregués*, *creguera*).¹⁶

(14) Cal tenir en compte que entre els afixs /-s-/ i /-ts-/ s'insereix una vocal epentètica per tal d'atorgar caràcter sil·làbic al conjunt: /vol+gè+s+ts/ → [volgésɛts].

(15) Sobre l'evolució semàntica d'aquestes formes originàriament perfectives, *vid.* Russell-Gebett (1976) i Ridruejo (1985).

(16) Tal com assenyalava Gulsoy (1987: 45), les formes analògiques *crec*, *escric*, *prenc*, etc. són del segle XIII però encara es documenten alguns exemples esporàdics sense velar en escrits del segle XV.

2.2 LA VELAR ETIMOLÒGICA DEL SISTEMA DE PRESENT

A més dels verbs amb formes perfectives velaritzades, en català medieval existia un altre grup de verbs que presentaven un radical acabat en velar etimològica en algunes formes de present. De manera general, es poden diferenciar dos grans grups de verbs segons que, en l'ètim llatí, la velar estigués precedida d'una vocal (e. g. 7a) o d'una consonant nasal (e. g. 7b):

- (7) a. VOCAL + VELAR: *dicere*, *ducere*, **tragere*, *cocere* (**coco*), etc.
b. NASAL + VELAR: *plangere*, *stringere*, *attingere*, *ingere*, etc.

En tots dos grups de verbs, i per raons purament fonètiques, la consonant velar es mantenia en català medieval en el present de subjuntiu (e. g. 8) i en la primera persona del present d'indicatiu (e. g. 9), però no en la resta de persones d'aquest temps (e. g. 10).¹⁷

- (8) a. *DICAM* > *diga*, *DICAS* > *digues*, *DICAT* > *diga*...
b. *PLANGAM* > *planga*, *PLANGAS* > *plangués*, *PLANGAT* > *planga*...
(9) a. *DICO* > *dic*
b. *PLANGO* > *planc*
(10) a. *DICIS* > *dius*, *DICT* > *diu*, *DICIMUS* > *diem*...
b. *PLANGIS* > *planys*, *PLANGIT* > *plany*, *PLANGIMUS* > *planym*...

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

Tot i aquest comportament unitari original, els dos grups de verbs delimitats suara han tingut una evolució posterior diferent. Comptat i debatut, la velar s'ha mantingut sense cap problema en els verbs del primer grup però no en els del segon, on es produeixen fortes divergències dialectals. En aquests verbs, la velar es conserva en balear i en valencià, on manté una funció distintiva i permet diferenciar la primera persona del present d'indicatiu (*planc* en balear i *planyc* en valencià) de la tercera (*plany*); la velar, però, s'ha eliminat en el català del Principat, on la generalització de l'afix de persona *-o* ha permès regularitzar el paradigma a partir de les formes palatals:

- (11) (*planc* >) *planyo*, *planys*, *plany*...

Deixant de banda aquestes variacions en el català actual i centrant-nos en el sistema de perfet, és interessant constatar que la majoria d'aquests verbs havien reemplaçat el perfet fort sigmàtic etimològic (i. e. *planxi*, *strinxi*, *coxi*) per un perfet fort velar analògic (i. e. *planc*, *estrenc*, *coc*). El perfet sigmàtic, tanmateix, es mantenia en els verbs *dir* i *dur*, ara sota la forma de consonant palatal (*dix*, *dixés*, *dixera*).¹⁸

(17) Uns casos ben particulars representen els verbs on la velar és precedida d'una líquida (*colligere*). En català medieval es documenten formes amb velar etimològica en els verbs *redèrger* (*REDERIGAT* > *rederga*) i *collir*, antic *culler*, (*COLLIGAT* > *cüllega*, en textos rossellonesos). Tot i això, aquests verbs constitueixen casos aïllats i molt aviat regularitzaren el paradigma i eliminaren les formes velaritzades etimològiques. Les formes amb velar del valencià actual (*cullc*, *cullga*...) no són, per tant, etimològiques sinó analògiques (vid. § 4.2.2.). Sobre les documentacions medievals amb velar etimològica, vid. les entrades *redèrger* i *collir* del *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* de Joan Coromines (Barcelona: Curial, 1980-91).

(18) Aquesta palatal prové de l'evolució fonètica regular de la /-k-/ del radical i de l'afix perfectiu /-s-/ i /-ks-/ > /-ʃ-/.

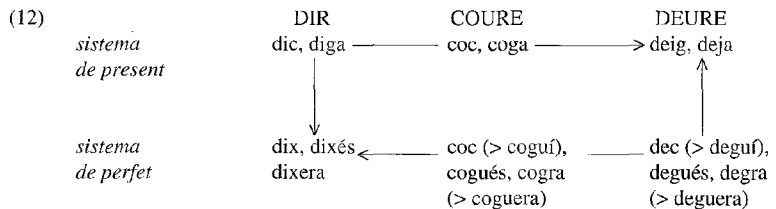
3. LA VELARITZACIÓ ANALÒGICA: CAUSES GENERALS

Els paradigmes flexius analitzats fins ara presentaven uns gravíssims problemes morfosintàctics o, per dir-ho en la terminologia de l'escola que ens serveix de marc teòric, una escassa naturalitat morfològica. En els epígrafs que segueixen ens centrarem en aquests problemes i en l'estreta relació que mantenen amb els processos de velarització analògica; concretament, analitzarem: (i) la manca d'estabilitat de les classes flexives amb formes velaritzades; (ii) la manca de transparència del segment velar, i (iii) la manca d'iconicitat d'algunes de les oposicions morfosintàctiques.

3.1 L'ESTABILITAT DE LES CLASSES FLEXIVES

Un dels factors que més afavorí el procés de velarització analògica té a veure amb l'estabilitat de les classes flexives i, més concretament, amb la tendència a organitzar els paradigmes flexius a partir de relacions implicatives que permetin preveure la distribució de les propietats morfològiques de cada classe i que en facilitin l'aprenentatge.

Centrant-nos en les classes verbals amb formes velaritzades, és evident que aquestes classes comptaven amb una escassíssima estabilitat en català medieval. Aquests verbs tenien en comú el fet de pertànyer a la segona conjugació i el fet de tenir algunes formes velaritzades dins el seu paradigma. Tot i amb això, la distribució d'aquestes formes era molt irregular i difícilment previsible, ja que, com hem vist més amunt, la consonant velar s'utilitzava en uns casos en el sistema de present (i. e. *dir*, *dur*), en uns altres en el sistema de perfet (i. e. *deure*, *creure*) i en uns altres, encara, en tots dos sistemes (i. e. *estrènyer*, *coure*). És indubtable que una generalització analògica de la velar en els dos sistemes de tots els verbs tenia un caràcter clarament optimitzador. Aquesta generalització, que es pot esquematitzar amb la figura (12), provocà canvis analògics com els de (13).

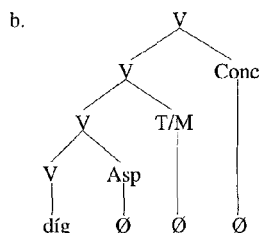
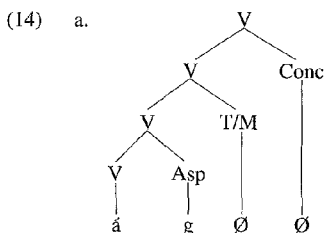

- (13) a. dix > diguf, dixés > digués, dixera > diguera
b. deig > dec, deja > dega

Com s'indica en (12), el procés d'extensió analògica de la velar té un caràcter complex i presenta relacions interparadigmàtiques (les relacions de verb a verb, simbolitzades amb les fletxes horitzontals) i relacions intrapadigmàtiques (relacions dins el paradigma de cada verb, simbolitzades amb les fletxes verticals). Sobre aquestes relacions tornarem al llarg del treball. Ara, però, convé remarcar que els canvis analògics, a més de simplificar les alternances consonàntiques en el paradigma de cada verb, atorgaven un caràcter més sistemàtic i recursiu a la distribució del segment velar. Aquesta velar, concretament, quedava delimitada mitjançant relacions implicatives, d'acord amb les quals la presència de la velar en la primera persona del present d'indicatiu no sols exigia l'aparició d'aquest segment en el present de subjuntiu sinó també en el sistema de perfet (excepció feta del participi), i, a l'inrevés, la presència en el pretèrit perfet no sols exigia l'aparició en les altres formes originàriament perfectives sinó també en el sistema de present.¹⁹

3.2 LA TRANSPARÈNCIA I LA REANÀLISI MORFOLÒGICA

Un segon factor íntimament relacionat amb l'anterior té a veure amb la tendència a construir els paradigmes flexius de manera transparent i, en el cas que estem analitzant, amb la necessitat d'atorgar un valor unitari al segment velar. Com s'ha assenyalat més amunt, el segment velar té un origen i un *status* morfològic ben diferent del de la velar que apareix al present de subjuntiu i al pretèrit perfet i, per tant, es pot constatar fàcilment si comparem la forma del perfet medieval *hac* amb la del present amb velar etimològica *dic*.²⁰

Com s'indica en aquestes representacions, els dos verbs, tot i ser formalment semblants, posseïen una estructura morfològica ben diferenciada: en el primer cas, la velar era originàriament un afix aspectual; en el segon, la consonant final d'un dels al·lomorfs del radical.²¹

La manca de transparència del segment velar encara s'agreuà més en el moment en què els derivats dels antics plusquamperfets llatins perderen el valor perfectivo-anterior i es convertiren en imperfet de subjuntiu (i. e. *volgués*) i en condicional (i. e.

(19) *lli* ha, però, algunes excepcions. La majoria d'aquestes excepcions, tanmateix, poden ser delimitades mitjançant la següent jerarquia implicativa:

- (i) participi > imperfet de subjuntiu & pretèrit perfet > present de subjuntiu & primera persona del present d'indicatiu

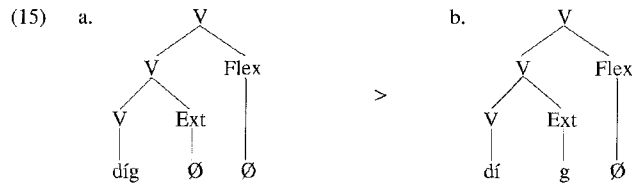
D'acord amb aquesta jerarquia, si un verb presenta velarització en una determinada categoria, normalment, també en presentarà en les categories més baixes de la jerarquia (les situades més a la dreta). Des d'aquesta perspectiva, es poden delimitar tres subgrups de verbs amb formes velaritzades: verbs que sols velaritzen les formes de present (els verbs *escriure* i *ser* –almenys normativament– i, en valencià, *obrir* i *moure*); verbs que velaritzen l'imperfet de subjuntiu, el pretèrit perfet i les formes de present (*dir*, *dur*, *cloure*, *vendre*, *pretendre*, etc.); i verbs que velaritzen totes les formes (*beure*, *deure*, etc.). Vet aquí un

- (ii) obert > obrís, obrí > *obrie*, *obriga* (valencià)
 (iii) *dí* > *digués*, *diguí* > *dic*, *díg*
 (iv) *haguí* > *begués*, *beguí* > *bec*, *beguí*

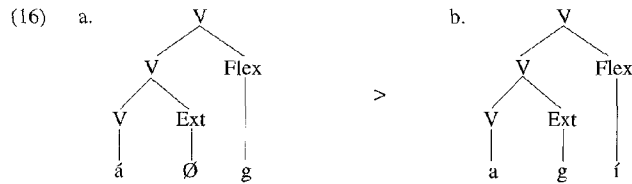
Tot i que aquesta jerarquia dona compte de la majoria de verbs velaritzats, hi ha encara algunes excepcions difícilment sistematitzables que, en la major part de casos tenen a veure amb verbs que posseïen formes supletives. Concretament, el verb *haver* que velaritzava totes les formes excepte les de present (*he/haig*, *hagi* però *haguí*, *hagués*, *haguí*), el verb *voler* que velaritzava normativament totes les formes excepte la primera persona del present d'indicatiu (*vull* però *vulguí*, *vulgués*, *vulguí*), i el verb *ser* (que té un participi analògic velaritzat, *siguí*, juntament amb el normatiu no velaritzat, *estat*).

(20) Per tal de constatar millor les diferències morfosintàctiques

volguera). És, doncs, a partir d'aquest moment quan la velar es pogué generalitzar en els dos sistemes i, sobretot, quan es produí un procés de reanàlisi que atorgà un valor unitari als dos tipus de velars originaris: el valor d'increment o d'extensió del radical, això és, el de marcador d'una classe verbal amb una distribució categorial delimitada i previsible. Pel que fa al procés concret de reanàlisi, és interessant constatar que seguí una direcció diferent en cadascun dels dos sistemes. En el sistema de present, la reanàlisi convertí en extensió la consonant final d'un dels al·lomorfs del radical:

En el sistema de perfet, d'altra banda, la reanàlisi s'associà necessàriament amb la conversió dels pretèrits perfets forts en febles. Com s'indica en (16), l'afix /-í-/ assumí la funció de marcador de temps i aspecte i, paral·lelament, l'antic afix aspectual es convertí en extensió i ocupà una posició estructural més baixa.

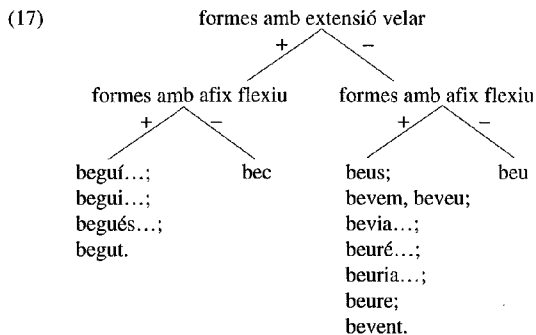

tiques entre les dues formes, hem adoptat unes representacions més abstractes que no les utilitzades fins ara; concretament, hem utilitzat el símbol "Ø" per assenyalar el fet que la forma verbal conjugada no posseeix un morf independent i fonèticament realitzat per a una determinada categoria morfosintàctica.

(21) Aquesta proximitat formal resultava especialment greu en els verbs que originàriament tenien formes velars en tots dos sistemes (*coure*, *estrènyer*, *plànyer*, etc.), ja que en aquests casos es produïa una enutjosa homofonia entre la primera persona del present d'indicatiu i la primera i la tercera del pretèrit perfet, totes tres amb velar final (*cóc*, *estrenc*, *planc*).

3.3 LA ICONICITAT I L'ESTRUCTURACIÓ DE LA CLASSE DELS VERBS VELARITZATS

El tercer i últim factor que analitzarem està relacionat amb la tendència a organitzar de manera icònica i composicional els paradigmes flexius. Pel que fa a aquesta tendència, és interessant constatar que els canvis analògics que estem considerant dotaren la classe dels verbs velaritzats de dues marques formals diferents: l'extensió velar, d'una banda, i els afixos flexius, de l'altra. Partint de la presència o de l'absència d'aquestes dues marques formals, la classe de verbs velaritzats assolí un sistema d'oposicions formals ben definit, en el qual les formes més bàsiques o simples són aquelles que presenten menys marques formals i, per contra, les formes més complexes o derivades són aquelles que compten tant amb l'extensió velar com amb algun afix flexiu. Esquemàticament:

Com s'indica en aquest esquema, la consonant velar tota sola permet establir una clara oposició entre la primera i la tercera persona del present d'indicatiu: la primera (la més marcada semànticament) es construeix amb l'extensió velar i la tercera (la menys marcada) sense l'extensió. Aquesta oposició és màximament icònica i composicional en verbs com ara *moldre* o *prendre* i, en alguns dialectes, *córrer*, on la primera persona s'obté afegint el segment velar a la forma de tercera persona:

- (18) a. /mól + g/ → [mólk]
 b. /prén + g/ → [prék]
 c. /kórr(e) + g/ → [kórrek]

En la resta de verbs de la subconjugació, la consonant velar de la primera persona alterna amb una altra consonant (*conec* vs. *coneix*, per exemple) o amb la semiconsonant velar (*bec* vs. *beu*). Notem, però, que l'oposició continua sent icònica, malgrat que ara no s'estableix mitjançant l'addició d'un segment sinó mitjançant la presència o l'absència de determinats trets fonètics en el segment final:

- (19) [+consonant, +velar] vs. {[-consonant] / [-velar]}
 primera pers. pres. ind. tercera pers. pres. ind.

En aquests casos, la primera persona es caracteritza pel fet de tenir un segment final definit mitjançant la presència dels trets consonàtic i velar, enfront de la tercera persona, que s'hi diferencia per l'absència d'un d'aquests dos trets:

- (20) a. [+consonant, +velar] vs. [-consonant]: [bék] vs. [béw]
 b. [+consonant, +velar] vs. [-velar]: [kunék] vs. [kuné]

Un sistema d'oposicions paral·lel al que s'estableix entre la primera i la tercera persona del present d'indicatiu es retroba en la resta de formes derivades del paradigma. Totes aquestes formes són derivades d'una de les dues anteriors pel fet que es

construeixen afegint determinats afixos flexius bé a la forma de la primera persona, bé a la de la tercera persona. La selecció de l'una o de l'altra també reproduïx parcialment diferències de marcatge semàntic, ja que, com ha assenyalat explícitament Wheeler (1993b: 196), les formes que seleccionen la consonant velar es caracteritzen per pertànyer a categories morfosintàctiques marcades: el subjuntiu (marcat modalment respecte a l'indicatiu), el pretèrit perfet (marcat temporalment respecte al present i el futur), i en molts casos els participis (marcats aspectualment respecte als infinitius).

És indubtable que aquesta estructuració icònica de les categories morfosintàctiques contribuï, en bona mida, a la ràpida generalització analògica de la velar en els dos sistemes en què apareixia originàriament de manera separada. Juntament amb aquesta motivació clarament optimitzadora del paradigma flexiu, i amb les que s'han delimitat en els dos epígrafs anteriors, n'hi ha d'altres de més puntuals, que analitzarem en els epígrafs següents en delimitar la velarització analògica en cadascun dels dos sistemes.

4. ELS CANVIS ANALÒGICS EN EL SISTEMA DE PRESENT

Pel que fa als canvis analògics produïts en el sistema de present, es poden diferenciar tres grans grups de verbs: (i) els verbs que posseïen al·lomorfs de radical acabats en consonant palatal o sibilant alveolar en el sistema de present; (ii) els verbs amb problemes d'homofonia entre la primera i la tercera persones del present d'indicatiu, i (iii) els verbs amb formes de subjuntiu amb hiat.

4.1 LA VELAR COM A SIGNE DE DESPALATALITZACIÓ

En primer lloc, cal delimitar un grup de verbs que, a causa de l'evolució fonètica regular, presentaven un sistema bastant complex de variants en el segment final del radical; un sistema, concretament, on la consonant velar dels antics temps perfectius (e. g. 21) alternava amb una consonant palatal o sibilant alveolar (per efecte de la iod) en la primera persona del present d'indicatiu i en el present de subjuntiu (e. g. 22), i amb una altra consonant o semiconsonant en la resta de formes (e. g. 23).

- (21) a. VALUI > valc, VALUISSEM > valgués...
- b. POTUI > poc, POTUISSEM > pogués...
- c. DEBUI > dec, DEBUISSEM > degués...
- d. PLACUI > plac, PLACUISSEM > plagués...
- (22) a. VALEO > vall, VALEAM > valla...
- b. *POSSIO > puix, *POSSIAM > puixa...
- c. DEBEO > deig, DEBEAM > deja...
- d. PLACEO > plaç, PLACEAM > plaça...

- (23) a. VALES > vals, VALET > val...
 b. POTES > pots, POTET > pot...
 c. DEBES > deus, DEBET > deu...
 d. PLACES > plaus, PLACET > plau...

Una menció especial dins aquest grup de verbs requereixen els verbs *venir* i *tenir*, que ja des del primers textos catalans presenten un al·lomorf amb velar analògica (*tinc*, *vinc*) en el sistema de present i no l'al·lomorf amb palatal que haurien de tenir d'acord amb una evolució fonètica regular (TENEVO > *tiny, VENIO > *viny).

En la majoria de gramàtiques històriques catalanes, el procés de velarització analògica experimentat per tots aquests verbs s'explica fonamentalment com a conseqüència de l'analogia exercida pels verbs amb velar etimològica: la velarització de *deure*, *poder* i *plaure* respondria, així, a l'analogia exercida per *dir*, *dur*, *coure*, etc.; la de *venir*, *tenir*, *valer* i *doldre* a l'exercida per *plànyer*, *estrènyer*, etc. Deixant de banda els verbs que funcionaren com a base del canvi analògic, cal remarcar el fet que la velarització tingué un claríssim efecte optimitzador almenys en tres aspectes. Dos d'aquests aspectes ja els hem analitzats més amunt; concretament el fet que la velarització introduí un grau més alt d'estabilitat i de regularitat en generalitzar la velar del perfet en el sistema de present, i el fet que en alguns casos atorgà un caràcter més icònic a l'oposició entre la primera i la tercera persona del present d'indicatiu (*valc* enfront de *val*, per exemple).

A més d'aquests factors, cal tenir-ne en compte un altre de més específic d'aquest grup de verbs. Ens referim al fet que la velarització analògica també introduí un major grau d'uniformitat i de sistematicitat interparadigmàtica i permeté atorgar un tractament més unitari als diferents al·lomorfs del radical que aquests verbs presentaven en la primera persona del present d'indicatiu i en el present de subjuntiu. Comptat i debatut, la velar es convertí en un claríssim signe de despalatalització (i en menor mida d'elisió de la sibilant alveolar) i substituï tota una sèrie de variants consonàntiques en el final del radical per una de sola basada en la velar obstruent:

- (24) Uniformitat interparadigmàtica:
 /-j-/, -ʎ-, -ʝ-, -ʒ-, -s-/ > /-(cons.) + g-/

La tendència uniformadora no presenta, tanmateix, la mateixa cronologia ni la mateixa intensitat en tots els casos. Aquestes diferències es poden explicar fàcilment si tenim en compte les formes de pretèrit perfet de cadascun d'aquests verbs. La velarització primerenca de *tenir* i *venir*, per exemple, es degué segurament a l'estranyesa, dins la conjugació verbal catalana, d'una oposició basada en el caràcter palatal o no de la nasal del radical (*tiny i *viny enfront de *ten* i *ven*), però també al fet que les diferències vocàliques en el radical permetien establir una certa oposició entre la primera persona del present d'indicatiu i la primera i la tercera persona del pretèrit perfet.²²

(22) La situació, però, no sempre és tan clara: la primera persona del present d'indicatiu té de vegades la forma *venc* i la primera persona del pretèrit perfet, la forma *vinc*.

- (25) a. *viny > vinc (present) vs. venc (pretèrit)
b. *tíny > tinc (present) vs. tenc (pretèrit)

En verbs com ara *deure*, *valdre* o *plaure*, per contra, la velarització es veié frenada pel fet que provocava una homofonia entre la primera persona del present i la primera i la tercera persona del pretèrit *perfet*. La velarització, per tant, únicament es pogué produir a partir del segle XIV, això és, a partir del moment en què els perfets forts velars començaren a convertir-se en febles:

- (26) a. vall > valc (present) vs. valc > valguí (pretèrit)
b. deig > dec (present) vs. dec > deguí (pretèrit)
c. plaç > plac (present) vs. plac > plaguí (pretèrit)

Finalment, algunes de les excepcions del procés de despalatalització i de pèrdua de la sibilant alveolar es relacionen també amb el sistema de *perfet*. Aquest és el cas dels verbs *fer*, *veure* i *anar*, que no tenien perfets forts velaritzats²³ i que han mantingut en català estàndard les formes palatals o alveolars originàries: *faig*, *faci*... en el verb *fer*; *veig*, *vegi*... en el verb *veure*, i *vaig*, *vagi*... en el verb *anar*. Tot i amb això, la tendència despalatalitzadora i uniformadora fou i continua sent molt forta, com demostren els abundants exemples dialectals de velarització de tots els verbs anteriors.²⁴

(23) Sinó formes amb semi-consonant (*ffiu*, *viiu*) o formes febles (*anà*).

(24) Per a la primera persona del present d'indicatiu del verb *fer*, per exemple, en el treball d'Alcover & Moll (1929-32: V, 35-36), es documenten a més de formes despalatalitzades del tipus *fai* i *fau*, formes velaritzades com ara /fájk, fák, fêk, fâsk/ i formes híbrides com ara /fâjk/.

(25) També està relacionada, evidentment, amb el principi de congruència del sistema: aquestes formes no són congruents amb el caràcter distintiu que té la categoria de persona en el sistema verbal català ni amb el fet que el sincretisme entre la primera i la tercera persona és general en el subjuntiu i en els temps relatius d'indicatiu però no en els temps absoluts d'aquest mode. Sobre les propietats estructurals que defineixen el sistema verbal català, *vid.* Wheeler (1993b: 180-183); sobre el sincretisme en el subjuntiu i en els temps relatius, *vid.* la nota següent. La relació entre les formes velaritzades i la primera persona també és analitzada per Calvo en l'article d'aquest volum.

4. 2 LA VELAR I LA CATEGORIA DE PERSONA

4.2.1 Els canvis analògics generals

Un segon grup de verbs que segueixen uns models de velarització similars a l'anterior està constituït per *creure*, *moldre*, *prendre* o *vendre*. Alguns d'aquests verbs presentaven formes velars en el sistema de *perfet* medieval (*crec*, *cregués*; *molc*, *molgués*), però d'altres mantenien les formes sigmàtiques etimològiques (*pres*, *presés*) o tenien formes febles regulars (*vené*, *venés*). La velarització, consegüentment, no pot ser explicada únicament com una generalització de la velar dins d'un determinat paradigma. A més d'aquest factor, cal tenir en compte un altre factor relacionat amb el principi de transparència i, concretament, amb l'homonímia que aquests verbs presentaven en català medieval entre la primera i la tercera persona del present d'indicatiu a causa de l'evolució fonètica regular:²⁵

(27)	CREDO > creu	MOLO > mol	PRENDO > pren
	CREDIT > creu	MOLIT > mol	PRENDIT > pren

Aquest tipus d'homonímies de persona resulten especialment enutjoses en aquelles llengües que, com el català, poden tenir un subjecte nul. Tenint en compte aquest fet, resulta del tot previsible que el català presenti una rica morfologia verbal i tendeixi a

mantenir ben diferenciades les persones verbals.²⁶ La generalització de l'afix *-o* com a marca de primera persona del present d'indicatiu és un clar exemple d'aquesta necessitat; la velarització analògica dels verbs que estem considerant, n'és un altre. La importància d'aquest procediment analògic es pot constatar tant en el caràcter primerenc del procés (comença a documentar-se al segle XIII) com en les escasses excepcions de la velarització, que es redueixen als verbs que tenien un radical acabat en un grup de consonants o en una consonant oclusiva (*perdre, rebre*) i que, per tant, no admetien fàcilment l'adjunció de l'increment velar (cfr. Gulsoy 1987: 45).

4.2.2 Els canvis analògics dialectals

En la majoria dels dialectes l'homonímia d'aquests verbs, a l'igual que la dels verbs de la tercera conjugació pura (*dormir, cosir*), es resolgué amb la generalització de l'afix *-o*, propi originàriament dels verbs de la primera conjugació (*perdo, rebo, dormo, cuso*). Malgrat les dificultats assenyalades, alguns dels dialectes on no es generalitzà aquest afix recorregueren novament a la velarització per marcar la primera persona i resoldre, així, l'homofonia.²⁷ La velarització, concretament, és molt general en valencià, tant en verbs de la segona conjugació (*perc*) com en els de la tercera conjugació pura (*dorc, senc, cusc*, etc.).²⁸ La velarització també es retroba, tot i que no amb tanta intensitat, a Eivissa i, en menor mida, a Mallorca, on les formes amb velar analògica (*bulle, culle, cusc, domc, munyc, morc i temc*) es documenten juntament amb les formes etimològiques no velaritzades (cfr. Alcover & Moll 1929-32; Wheeler 1986: 3-4).²⁹

En aquests dialectes, la necessitat de diferenciar la categoria de persona resultava tan important que la velarització es produí a pesar que provocava alguns efectes morfològics i fonològics ben poc "naturals". Notem, en aquests sentit, que la velarització exigí, en uns casos, la pèrdua de la consonant final del radical i de la regularitat paradigmàtica (*perd > perc, dorm > dorc*) i originà, en uns altres, combinacions consonàntiques de velar i palatal totalment anòmales en el català general (*bulle, munyc*, per exemple).³⁰

4.2.3 La velar com a afix de persona

La forta identificació establerta entre la velar obstruent i la primera persona del present d'indicatiu no es redueix, però, a les varietats dialectals esmentades suara. Aquesta forta relació, es pot observar igualment en un altre fenomen dialectal. Ens referim, concretament, a les formes híbrides del tipus [-uk], [-ik] i [-ek], en les quals la velar es combina amb els afixos vocàlics de primera persona, això és, amb la [-u] del català oriental, amb la [-i] del rossellonès i amb la [-e] de la primera conjugació del valencià:

- (28) a. [-uk]: càntoc, pèrdoc, cusoc, bulloc (i bullèixoc)
 b. [-ik]: càntic, pèrdic, cúsic, búllic (i bullèixic)
 c. [-ek]: càntec

(26) La necessitat de mantenir diferenciades les persones verbals no té la mateixa importància en tots els temps ni modes, com demostra el fet que l'homofonia entre la primera i la tercera persona s'hagi mantingut sense problemes en la major part de dialectes catalans en el mode subjuntiu i en els temps relatius d'indicatiu. Per explicar fets com aquests, podem recórrer al "principi de sincretisme" formulat per Wheeler (1993a: 108), segons el qual "el sincretisme d'una categoria morfosintàctica es veu afavorit en contexts on aquesta categoria s'associa amb una altra de semànticament marcada però no en contexts on s'associa amb categories no marcades". L'homofonia, des d'aquesta perspectiva, es pot mantenir en el subjuntiu (les formes marcades respecte a l'indicatiu, pel que fa a l'oposició modal) i en els temps relatius d'indicatiu (el subsistema marcat respecte a les formes absolutes, pel que fa a l'oposició temporal) però no en el present d'indicatiu.

(27) Aquest, però, no és l'únic recurs utilitzat per resoldre aquest tipus d'homofonies. Juntament amb el procediment intern de la velarització, en valencià col·loquial és bastant freqüent el recurs extern (per influència del castellà) del canvi de conjugació. El verb *rebre*, per exemple, es converteix en *recibir* i, conjugat segons el model incoatiu, diferencia *recibisc* (primera persona) de *recibix* (tercera persona).

(28) Aquest nou procés de velarització, documentat ja en el segle XVII, és molt general al XVIII. Al diccionari de monosíl·labs de Charles Ros publicat el 1770, per exemple, s'hi recullen les formes velaritzades següents: *cinych, cusch, dorch, fenych, fuixch, funych, frixch, grunych, junych, llixch, punych, tynych, ttxch, tulch i tusch* (cfr. Casanova 1990-91: 141-143). Per a un estudi detallat de la velarització en valencià *vid.* Wheeler (1984).

(29) Potser la relació tradicional existent entre el País Valen-

Les formes de (28 a i b) apareixen documentades per Alcover & Moll (1929-32) en diverses localitats del nord-est del Principat. Les formes (28c) no s'hi documenten, però són vives en diverses localitats septentrionals i meridionals del País Valencià, sobretot entre els parlants més joves. En tots tres casos, les formes híbrides es justifiquen a partir del principi d'uniformitat i transparència, i concretament a partir de l'intent de reduir dues formes sinònimes que presenten distribució complementària (la desinència vocàlica i la consonant velar) en una de sola, general per a totes les conjugacions, en la qual la presència de la vocal està condicionada per factors lèxics: [-(u)k], [-(i)k] o [-(e)k].³¹

4.3 LA VELAR I EL MODE SUBJUNTIU

4.3.1 Els canvis analògics generals

Un tercer grup de verbs amb velar analògica en el sistema de present està constituït pels verbs *ser* i *estar*. Com en els casos anteriors, la velar no es pot explicar únicament a partir de l'analogia exercida pels temps de perfet, ja que el verb *estar* sí que presenta formes de perfet velaritzades (*estic/estec*) però no el verb *ser* que té un perfet fort amb *-i* (*fui*). Com assenyalen la majoria de les gramàtiques històriques catalanes, en aquest cas la velarització s'ha de relacionar fonamentalment amb els problemes morfofonològics de les formes medievals de present de subjuntiu, on l'afix de subjuntiu *-a* era precedit per la vocal *i* del radical: *sia* (< *SIAM), *estia* (< *STIAM). Efectivament, en aquests casos la velarització permeté eliminar el hiat i atorgar a l'estructura sil·làbica una forma més canònica:

- (29) a. si.a > si.ga
b. es.ti.a > es.ti.ga

4.3.2 Els canvis analògics dialectals

Juntament amb aquestes velaritzacions generals de tot el català, n'hi ha d'altres amb un caràcter més restringit. Ens referim a formes com ara *córrega* i *òbriga* o *càpiga* (< *càpia*) i *sàpiga* (< *sàpia*). Les dues primeres, apareixen en la llengua antiga, i a més de ser les formes generals en valencià, es documenten en diverses localitats del català nord-occidental i de Mallorca i Eivissa. Les formes *càpiga* i *sàpiga*, de formació més recent, són pròpies del català oriental i es documenten també en moltes localitats del nord-occidental.³²

La formació dels subjuntius velaritzats dels verbs *obrir* i *córrer* és paral·lela a la de *ser* i *estar* (cfr. Gulsoy 1976: § 3.4.) i permet evitar el hiat de les dues vocals (*CURRIAT > *córrea* > *córrega*; *òbria* > *òbriga*). Per a les formes velaritzades de *caber* i *saber*, generalment es proposa una explicació semblant, malgrat que, com assenyala Gulsoy (1976: § 6.2), segurament tenien un esquema accentual diferent en el moment de la velarització i el grup *-ia* s'hi devia pronunciar segurament com a diftong. Partint

cià i Eivissa pot explicar el fet que la velarització sigui més forta en el cas d'aquesta illa.

(30) Cal tenir en compte, de més a més, que la velarització no sols resol el problema de l'homofonia sinó que també inicia un procés de substitució de dues subconjugacions regulars però molt deficitàries (la segona conjugació regular i la tercera conjugació pura) per una altra que presenta la irregularitat de l'extensió velar però que compta amb un nombre important de verbs i resulta, per tant, molt més estable. Aquestes dues conjugacions, d'altra banda, ja s'assemblen en les formes atemàtiques del present (*bulls*, etc. com *vois*, etc), cosa que, com ha assenyalat Wheeler (1984: 415), segurament afavorí la difusió de la velar en els verbs de la tercera conjugació.

(31) Concretament per la pertinença a una determinada conjugació. Les vocals *u* i *i*, per exemple, apareixen en tots els verbs excepte en els que tenen una velar en català general; la *e*, d'altra banda, s'usa en els verbs de la primera conjugació.

(32) Per a un estudi detallat d'aquest tema, *vid.* Gulsoy (1976).

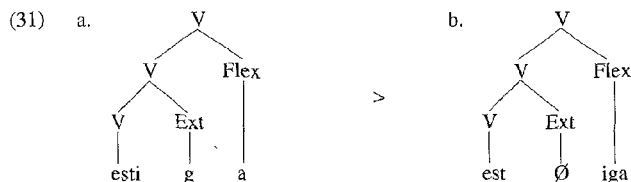
d'aquests fets, Gulsoy proposa una formació diferent basada en l'analogia exercida per la quarta i la cinquena persones de verbs del tipus *creguem* o *estiguem*. La velarització començaria, per tant, per aquestes persones, que sí presenten hiat (*sapiem* > *sapiguem*, *sapieu* > *sapiguen*), i s'estendria posteriorment a la resta de formes del present de subjuntiu.

4.3.3 La velar com a afix de mode

Sigui com sigui, allò que resulta realment interessant de remarcar és el fet que de manera semblant a com alguns dialectes i parlars utilitzen l'increment velar per resoldre determinats problemes relacionats amb la categoria de persona, d'altres dialectes han utilitzat aquest mateix increment per fer més transparent i uniforme la morfologia del present de subjuntiu i, concretament, per marcar formalment el present de subjuntiu (la categoria marcada en l'oposició modal) i mantenir-lo perfectament diferenciat del present d'indicatiu.³³ Aquesta és la situació de les formes de subjuntiu amb /-ig-/ de (30), que Alcover & Moll (1929-32) documenten en moltes localitats de Mallorca i Eivissa, juntament, de vegades, amb altres solucions (*cant* i *canti*, per exemple).

(30) càntiga, córriga, séntiga

A partir de formes com ara *estiga*, *sàpiga*, etc., la vocal final del radical i l'extensió velar es reanalitzen com a marca de subjuntiu (e. g. 31) i es generalitzen posteriorment a tots els verbs.

Una situació paral·lela a la del balear documenten Alcover & Moll (1929-32) en la localitat lleidatana de Pont de Suert, ara amb /-cg-/ en la primera i la segona conjugació i amb /-ig-/ en la tercera:

(32) càntega, córrega, séntiga

Tot i amb això, allò més habitual en les localitats del dialecte nord-occidental on es documenten formes de subjuntiu velaritzades és que aquestes només apareguin en la segona conjugació (amb /-ig-/ o amb /-eg-/ *córriga*, *córrega*) i en la tercera.

En els exemples de (31) i de (32) no s'ha fet cap referència als verbs incoatiu de la tercera conjugació, per tal com presenten unes clares peculiaritats: en aquests verbs,

(33) Remarquem, en aquest sentit, que les formes de subjuntiu del català medieval es caracteritzaven per tenir fortes anomalies morfològiques:

i. El present de subjuntiu dels verbs de la primera conjugació presentava, respecte al present d'indicatiu, formes contraicòniques en la segona i la tercera persones (els subjuntius *cants* i *cant* enfront dels indicatius *cantes* i *canta*), i formes homòfones en la primera i la sisena (*cant* i *canten*).

ii. L'homofonia dels verbs de la primera conjugació encara s'agreuja més en el català peninsular amb la generalització de la /-e/ (/al en català oriental) de reforçament durant els segles XIV i XV, ja que per aquesta raó s'igualen les persones primera (*cante*), segona (*cantes*) i sisena (*canten*), a més de la tercera en el català oriental (*cant[ə]*) i en el nord-occidental (*cante*).

iii. El subjuntiu, finalment, no posseïa una morfologia regular, ja que les marques Ø i /-e/ de la primera conjugació contrastaven amb la marca /-a/ (/e en determinats contextos fonològics) de la segona i la tercera conjugació (*perda*, *dorma*).

la velar no s'ha generalitzat en les persones de subjuntiu que posseeixen l'extensió incoativa (*parteixi/partesca*, per exemple),³⁴ però sí en la quarta i la cinquena, que no tenen aquesta extensió (*partim > partiguem*, *partiu > partiguen*). La velarització d'aquestes persones pot haver estat afavorida, evidentment, pel fet que evitava l'homofonia entre les formes d'indicatiu (sense velar) i les de subjuntiu (amb velar) en uns verbs que, com els velaritzats, també tenen extensió. Juntament amb aquest fet, cal tenir en compte també que la velarització atorgava més uniformitat a les formes del present de subjuntiu, puix que eliminava l'estrany desnivellament sil·làbic que sols aquests verbs presentaven entre la quarta i la cinquena persona (amb dues síl·labes) i la resta de persones (amb tres).

5. ELS CANVIS ANALÒGICS EN EL SISTEMA DE PERFET

5.1 LA DESAPARICIÓ DE LES FORMES VELARS FORTES

El pretèrit perfet i, en general, totes les formes derivades dels temps perfectius llatins tenien un grau molt baix de "naturalitat" morfològica en català medieval. Centrant-nos únicament en els aspectes que són pertinents per al tema que estem analitzant i reprenent alguna de les idees tractades més amunt, es poden assenyalar els problemes morfològics següents:

- i. Les diferents conjugacions eren molt poc uniformes, puix que a més de la distinció entre perfets febles (*cantà, perdé, sentí*) i perfets forts, aquests darrers se subclassejaven segons que fossin velars (*hac, dec*), sigmàtics (*clos, pres, dix*) o amb *-i* (*fui, fui, viu*).³⁵
- ii. En els perfets forts velars i sigmàtics, la consonant que originàriament marcava les formes perfectives deixà de ser semànticament transparent en el moment en què els antics plusquamperfets llatins es convertiren en temps imperfectius (concretament, en imperfet de subjuntiu *-begués, presés-* i en condicional *-beguera, presera-*).
- iii. En els perfets forts velars i sigmàtics, de més a més, es produïa una enutjosa homonímia entre la primera i la tercera persona (*hac, dix, pres*).
- iv. La primera i la tercera persona dels perfets velars eren semblants formalment a la primera persona del present d'indicatiu de verbs com ara *dir* o *dur* (*hac* i *bec*, perfets, enfront de *dic* i *duc*, presents). En alguns verbs, fins i tot, es produïa una homofonia entre tots dos temps (*coc, estrenc*).

Pel que fa als verbs amb perfets forts velars, la majoria dels problemes assenyalats es resolgueren en convertir en febles les formes originàriament fortes. Efectivament, aquest canvi analògic produí els efectes següents:

(34) Alcover & Moll (1929-32: IV, 83) sols documenten formes del tipus *partèixquiga* a la Vila d'Elvissa juntament, però, amb *partèixca* i *partèixqui*.

(35) Tenien un perfet fort sigmàtic alguns verbs amb infinitiu acabat en *-ure* (*clos*) i en *-ndre* (*pres*), el verb *metre* i els seus derivats (*admès*), i els verbs *dir* i *dur* (*dix, dux*). D'altra banda, tenen perfet amb *-i* els verbs *ser* (*fui*), *fer* (*fui*) i *veure* (*viu*).

- i. Introduí una major uniformitat en la conjugació d'aquests verbs en eliminar la irregularitat accentual i flexiva que existia en el condicional (*hagra* > *haguera*) i en la primera, la tercera i la sisena persona del pretèrit perfet (*hac* > *haguí*, *hac* > *hagué*, *hugren* > *hagueren*).
- ii. Resolgué l'homofonia existent entre la primera i la tercera persona del pretèrit perfet (*haguí* vs. *hagué*).
- iii. Eliminà l'homofonia que alguns verbs presentaven entre el present i el perfet i atorgà un caràcter més icònic a les formes velaritzades d'aquests temps (*bec*, present, enfront de *beguí*, perfet).

5.2 LA VELARITZACIÓ ANALÒGICA EN EL SISTEMA DE PERFET

Pel que fa als processos de velarització analògica del sistema de perfet, les causes principals del canvi ja han estat assenyalades més amunt: la velar del sistema de present es generalitza en el sistema de perfet perquè aquest canvi atorga més estabilitat a les classes flexives i permet reinterpretar d'una manera més icònica l'oposició entre el present i el perfet (*dic* vs. *dix* es converteix en *dic* vs. *diguí*). Juntament amb aquestes raons de caràcter general, cal tenir en compte que la velarització es veié també afavorida pel fet que contribuï a atorgar una major uniformitat a la conjugació dels sistemes perfectius puix que, amb l'excepció dels participis, substituï les formes sigmàtiques etimològiques per les formes velars més generals, en el moment en què la consonant sibilant (/s/ o /z/) deixà de ser un afix semànticament pertinent:³⁶

- (33) a. *dix* > *diguí*...; *dixés* > *digués*...; *dixera* > *diguera*...³⁷
 b. *clos* > *cloguí*...; *closés* > *clogués*...; *closera* > *cloguera*...

Deixant de banda aquests casos de perfets sigmàtics irregulars, cal afegir que la tendència a generalitzar en el sistema de perfet la velar del present és tan forta que fins i tot s'ha produït en aquells casos on el sistema de perfet està integrat per formes regulars. En el cas del verb *vendre*, per exemple, les formes velars (*venguí*, *vengués*) han desplaçat les formes regulars (*vené*, *venés*) primer en el català peninsular i, més recentment, en el balear. Uns canvis semblants trobem en el verb *escriure*, que en la major part del català col·loquial presenta formes velaritzades (*escriguí*, *escrigués*) en lloc de les regulars propugnades per la normativa (*escriví*, *escrivís*).

Uns procediments semblants es poden constatar també en els verbs que han introduït dialectalment la consonant velar en el sistema de present (vid. § 4.2.2.). En el dialecte valencià, per exemple, a partir de la forma velaritzada *usc*, la velar es generalitza primer en el present de subjuntiu i tot seguit tendeix també a utilitzar-se en el pretèrit perfet i en l'imperfet de subjuntiu. Heus aquí, doncs, el procés d'extensió analògica:

- (34) (*usc* >) *usc* → (*cusa* >) *cusga* → (*cosfs* >) *cusgués*, (*cosf* >) *cusguí*

(36) Les formes sigmàtiques, però, foren reemplaçades per formes regulars en aquells casos en què els verbs no presentaven formes velars en el sistema de present (*admès* > *admetí*, per exemple).

(37) A les *Regles d'esquivar vocables*, de darreries del xv, encara es condemna explícitament l'ús de *diguí* en lloc de *dix*. Les formes fortes amb palatal, d'altra banda, encara es mantenen, segurement per tradició eclesiàstica cultista, en textos legals del segle xvii (cfr. Martí 1994: 186).

En els dialectes on s'ha velaritzat el present de subjuntiu dels verbs *saber*, *caber*, *córrer* i *obrir*, el resultat és semblant i, col·loquialment, la velar és molt freqüent en totes les antigues formes perfectives. Un darrer exemple d'aquesta extensió, el trobem en els dialectes on els verbs de la tercera conjugació tenen formes de subjuntiu amb /-ig-/ . També en aquests casos, l'afix /-ig-/ s'ha generalitzat amb bastant freqüència en l'antic sistema perfectiu i ha desplaçat el segment /-í-/ en l'imperfet de subjuntiu (*cosís* > *cosigués*, *partís* > *partigués*, per exemple) i en el pretèrit perfet dels parlars que encara mantenen aquest temps (*cosí* > *cusigué*, documentat a Eivissa per Alcover & Moll 1929-32: IV).

Totes aquestes generalitzacions del segment velar, ja ho hem dit més amunt, s'expliquen per una tendència regularitzadora dels paradigmes i, concretament, per la tendència a estructurar les classes flexives a partir de sistemes implicatius generals segons els quals la presència de la consonant velar en unes determinades formes (en les formes del sistema de present, concretament) implica l'ús d'aquesta consonant en totes les altres formes que, de manera regular, també tenen formes velaritzades. Aquest tipus de relacions implicatives aporten una major estabilitat a les classes flexives i afavoreixen la memorització de determinades peculiaritats morfològiques en convertir-les en sistemàtiques i recursives.

7. LA VELAR I LA VOCAL TEMÀTICA

En els epígrafs anteriors ens hem ocupat dels processos de velarització esdevinguts en el sistema de present o en el sistema de perfet de verbs que originàriament presentaven uns resultats diferents. A més d'aquests canvis analògics, un estudi sobre la classe de verbs amb velar no pot deixar d'analitzar la tendència bastant generalitzada en el català col·loquial a estendre la velarització a una sèrie de categories morfosintàctiques diferents de les analitzades fins ara. Ens referim, concretament, a l'ús de la velar en el gerundi (*bequent* pel normatiu *bevent*), en l'imperatiu de cinquena persona (*begueu* pel normatiu *beveu*) i, en menor mida, en la quarta i la cinquena persona del present d'indicatiu (*beguem* i *begueu* pels normatius *bevem* i *beveu*) i en alguns infinitius (*capiguer*, *calguer*, *valguer*, *poguer* pels normatius *cabem*, *calen*, *valen*, *poden*).

Com ha assenyalat explícitament Wheeler (1993b: 196), aquestes velaritzacions estan motivades per l'estreta relació establerta entre la consonant velar i la vocal temàtica (sia la /é/ del català occidental, la /é/ i la /é/ del català central i del rossellonès, o la /é/ i la /é/ del balear).³⁸ Efectivament: la vocal temàtica i la consonant velar són elements molt pròxims tant des d'un punt de vista funcional (tots dos són marcadors de classe verbal) com des d'un punt de vista distribucional (la vocal temàtica apareix precedida de la velar en la major part de contextos). És, doncs, aquesta proximitat la que

(38) De les formes que es-tem considerant, presenten /é/ en català central i en rossellonès, la quarta i la cinquena persona del present d'indicatiu, del present de subjuntiu i de l'imperatiu, i l'infinitiu. Aquestes mateixes formes tenen /é/ en balear.

justifica la tendència a atorgar un tractament sistemàtic i uniforme als dos elements i a generalitzar la velar en els escassos contextos on sols apareixia la vocal temàtica.³⁹

La velarització no té, però, la mateixa intensitat ni la mateixa extensió geogràfica en tots els contextos. Comptat i debatut, és bastant general en el gerundi i en la cinquena persona de l'imperatiu, però té un caràcter més restringit i/o dialectal en els altres casos. D'acord amb les dades d'Alcover & Moll (1929-32), la velarització de l'infinitiu és pràcticament desconeguda al País Valencià; la de la quarta i la cinquena persona del present d'indicatiu varia molt segons el tipus de verb i és bastant reduïda en el català oriental i sobretot en el balear.

Aquestes diferències cal atribuir-les al fet que la velarització s'ha vist afavorida o frenada pel caràcter marcat o no marcat de la categoria morfosintàctica. Dins el mode nominal, per exemple, el caràcter marcat del gerundi i del participi respecte a l'infinitiu segurament ha potenciat la velarització del primer enfront de la del darrer. En l'imperatiu, d'altra banda, la velarització de la cinquena persona ha contribuït a establir una clara oposició entre la segona persona, no marcada i sense velar (*beu*), i la quarta i la cinquena, marcades i amb velar (*beguem* i *begueu*).

La situació és una mica més complexa amb les persones quarta i cinquena del present d'indicatiu, on provoca un sincretisme entre l'indicatiu i el subjuntiu. Notem que si la velarització s'hi ha pogut veure afavorida pel sincretisme entre el present d'indicatiu i el de subjuntiu que aquestes persones presenten en totes les altres conjugacions, també és cert que s'hi ha vist necessàriament frenada pel caràcter no marcat de l'indicatiu i per l'oposició clarament icònica establerta entre les formes d'indicatiu (sense velar) i les de subjuntiu (amb velar). En aquestes persones, d'altra banda, la velarització no té la mateixa intensitat en tots els verbs. La velarització és relativament important en verbs com ara *dir*, *coure*, *creure*, *caure*, etc. on la velar assumeix una funció clarament antihiàtica i atorga a l'estructura sil·làbica una forma més canònica.⁴⁰

(35) *dicm* > *diguem*; *creiem* / *creem* > *creguem*

La velarització, però, és més restringida en els verbs on la velar ha de substituir la consonant obstruent final del radical (e. g. 36a) i és escassíssima en els verbs amb un radical acabat en sonant on la velar s'hauria d'afegir a aquest radical (e. g. 36b).

(36) a. *bevem* > *heguem*
b. *molem* > *molguem*

En aquests darrers casos, l'oposició entre indicatiu i subjuntiu és màximament icònica i aquest fet atorga una forta estabilitat a les formes d'indicatiu no velaritzades.

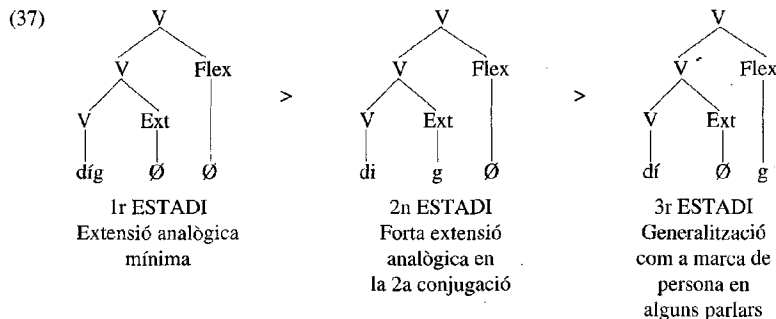
(39) Notem, d'altra banda, que l'associació entre la vocal temàtica i la velar és tan forta que en les velaritzacions dialectals dels verbs de la tercera conjugació la inserció de la velar implica necessàriament el canvi de la vocal /i/ pròpia d'aquests verbs, per la vocal /é/: *cosires*, per exemple, pot esdevenir *cusigueres* en eivissenc i *cusgueres* en valencià, però no mai *cusiguïres* o *cusguïres*.

(40) En balear la velarització és escassíssima segurament pel fet que en la major part d'aquests verbs presenta solucions particulars sense vocal temàtica (*creim*, *queim*, *jeim*, *duim* però *deim*/*di-guem* que sí velaritzat col·loquialment).

8. CONCLUSIONS

Com s'ha pogut comprovar al llarg d'aquest treball, el procés de velarització presenta una gran heterogeneïtat tant pel que fa a la diversitat de factors que hi conflueixen com pel que fa a la diversitat de resultats dialectals. Dins d'aquesta heterogeneïtat, tanmateix, es poden establir una sèrie de consideracions generals que poden servir com a resum dels diferents temes analitzats:

- i. Des d'un punt de vista històric, cal diferenciar dos tipus de contextos amb formes velaritzades: el sistema de present, integrat pel present de subjuntiu i la primera persona del present d'indicatiu, i el sistema de perfet, integrat pels derivats dels temps perfectius llatins.
- ii. En cadascun d'aquests sistemes la velar té un origen diferent. En el sistema de present, prové del manteniment en determinats contextos de la consonant final del radical de verbs llatins com ara *dicere*, *ducere*, *plangere*, *stringere*, etc. En el sistema de perfet, per contra, prové del reforçament de la semiconsonant dels perfets forts llatins amb -ui (on $w > g^w > g$).
- iii. La forta extensió analògica de la consonant velar cal relacionar-la amb diversos principis de la morfologia natural. En primer lloc, amb la necessitat de sistematitzar l'aparició de la consonant velar en tots dos sistemes i de constituir, així, una classe verbal estable i organitzada a partir de sistemes implicatius generals. En segon lloc, amb la necessitat d'atorgar un valor unitari al segment velar i d'organitzar de manera icònica i transparent les categories morfosintàctiques d'aquesta classe.
- iv. En tots els dialectes catalans, la consonant velar es comporta com un extensió o un interfex que caracteritza formalment una classe de verbs i s'utilitza en determinats contextos morfosintàctics marcats.
- v. Alguns dialectes catalans han anat encara més enllà i han atorgat una funció clarament semàntica a la velar en reinterpretar-la com a afix flexiu amb el valor d'una categoria marcada: sia la primera persona del present d'indicatiu, sia el mode subjuntiu.
- vi. En aquests processos evolutius intervenen reanàlisis morfosintàctiques associades amb generalitzacions analògiques. Per a una forma verbal com ara *dic*, amb velar etimològica, es pot postular una evolució del tipus:

El primer estadi, en el qual la velar forma part del radical i no posseeix cap valor morfosintàctic, arriba segurament fins al segle XIII, moment en què la velar analògica comença a documentar-se amb formes com ara *crec* o *prenc*. El segon estadi, en el qual la velar es converteix en una extensió morfològicament pertinent, s'ha mantingut fins a l'actualitat en el català general. El tercer estadi, en el qual la velar es converteix en un afix flexiu, és propi d'aquelles varietats dialectals del català en les quals la velar s'ha convertit en marca de primera persona, això és, aquelles varietats que utilitzen formes com *càntoc*, *càntic* o *càntec* juntament amb la forma *dic*.

MANUEL PÉREZ SILDANYA
Universitat de València

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALCOVER, A. M. & F. DE B. MOLL (1929-32) «La flexió verbal en els dialectes catalans», *Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura* II, 1929, pp. 73-184; III, 1930, pp. 73-168; IV, 1931, pp. 9-104, i V, 1932, pp. 9-72.
- BADIA I MARGARIT, A. M. (1951) *Gramàtica històrica catalana*, Madrid, Gredos [Citem per l'edició: *Gramàtica històrica catalana*, València, Tres i Quatre, 1981.]
- (1994) *Gramàtica de la llengua catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- BLASCO, E. (1985) «Les desinències de la primera persona del present d'indicatiu en català i en occità», *Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit* 2, Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 37-87.
- BLAYLOCK, C. (1975) «Los pretéritos fuertes en -SK- del español medieval», *Studia Hispanica in Honorem R. Lapesa*, Madrid, Gredos, pp. 91-96.
- BRUGUERA, J. (1991) *Llibre dels fets del rei en Jaume*, vol. I, Barcelona, Barcino.

- BYBEE, J. L. (1985) *Morphology. A Study of the Relation between Meaning and Form*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
- BYBEE, J. L. & M. A. BREWER (1980) «Explanation in morphophonemics: changes in Provençal and Spanish preterite forms», *Lingua* 52, pp. 201-242.
- CASANOVA, E. (1990-91) «El Raro diccionario valenciano-castellano único y singular de voces monossylabas de Carles Ros (1770)», *Llengua & Literatura* 4, pp. 129-182.
- COROMINES, J. (1971) *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona, Club Editor.
- (1990) *El parlar de la Vall d'Aran. Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó*, Barcelona, Curial.
- DECESARIS, J. A. (1988) *Regular Verb Inflection in Catalan*, Tesi doctoral, Bloomington, Indiana, Indiana University.
- DRESSLER, W. U. (1987) «Word formation as part of natural morphology», dins Dressler, W. U., Mayerthaler, W., Panagl, O. & W. U. Wurzel, eds., (1987), pp. 99-126.
- DRESSLER, W. U., MAYERTHALER, W., PANAGL, O. & W. U. WURZEL, eds., (1987) *Leitmotifs in natural morphology*, Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins.
- DUARTE, C. & A. ALSINA (1986) *Gramàtica històrica del català*, Barcelona, Curial.
- FOUCHÉ, P. (1924) *Morphologie historique du roussillonnais*, Toulouse.
- GULSOY, J. (1976) «El desenvolupament de les formes del subjuntiu present en català», dins Tate, R. & A. Yates, eds., *Actes del Tercer Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Oxford, Dolphin, pp. 27-59. [Citem per l'edició, amb addicions: *Estudis de gramàtica històrica*, València / Barcelona, Institut Universitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, pp. 377-419.]
- (1987) «La -o de la primera persona de l'indicatiu present en català», *Actes de Cinquè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 421-444. [Citem per l'edició, amb addicions: *Estudis de gramàtica històrica*, València / Barcelona, Institut Universitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, pp. 421-448.]
- (1993) «La desinència -i de la primera persona de l'indicatiu present en el rossellonès i en l'occità», *Estudis de gramàtica històrica*, València / Barcelona, Institut Universitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 449-480.
- HOPPER, P. J. & E. C. TRAUGOTT (1993) *Grammaticalization*, Cambridge, Cambridge University Press.
- HUALDE, J. I. (1992) *Catalan*, London / New York, Routledge.
- KIPARSKY, P. (1978) «Analogical change as a problem for linguistic theory», dins Kachru, B. B., ed., *Linguistic in the seventies: Directions and prospects*, Urbana, Illinois, University of Illinois, pp. 79-96.

- KURYŁOWICZ, J. (1949) «La nature des procès dits "analogiques"», *Acta linguistica* 5, pp. 15-37.
- MALKIEL, Y. (1974) «New Problems in Romance Interfixation (I). The velar Insert in the Present Tense (with an Excursus on -zer/-zir Verbs)», *Romance Philology* 27.3, pp. 304-355.
- MAŃCZAK, W. (1958) «Tendances générales des changements analogiques», *Lingua* 7, pp. 298-325 i 386-420.
- (1978) «Les lois du développement analogique», *Linguistics* 205, pp. 53-60.
- MARTÍ I MESTRE, J. (1994) *El Llibre de antiquitats de la Seu de València*, València / Barcelona, Institut Universitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MASCARÓ, J. (1983) *La fonologia catalana i el cicle fonològic*, Bellaterra, Publicacions del Departament de Filologia Hispànica de la Universitat de Barcelona.
- MAYERHALER, W. (1987) «System-independent morphological naturalness», dins Dressler, W. U., Mayerthaler, W., Panagl, O. & W. U. Wurzel, eds., (1987), pp. 25-58.
- MEYER-LÜBKE, W. (1900) *Grammaire des langues romanes* II, Genève/Marseille, Slatkine Reprints/Laffitte Reprints.
- MOLL, F. DE B. (1952) *Gramàtica històrica catalana*, Madrid, Gredos. [Citem per la versió catalana: *Gramàtica històrica catalana*, València, Universitat de València, 1991.]
- PEREA, M. P. (1993) *Descripció dels verbs irregulars del català central*, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- RIDRUEJO, E. (1985) «La forma verbal en -ra en valenciano», *Actes du XVIIème Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes* 2, Aix-en-Provence, Publications de l'Université d'Aix-en-Provence, pp. 439-448.
- ROCA PONS, J. (1968) «Morfologia verbal catalana», *Estudis romànics* 12, pp. 227-254.
- RUSSELL-GESETT, P. (1976) «L'estructura de les oracions de realització impossible en català medieval», dins Tate, R. & A. Yates, eds., *Actes del Tercer Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Oxford, Dolphin, pp. 207-216.
- SIFRE, M. (1992) «Tendències de la flexió verbal castellanenca», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* 68, pp. 583-595.
- VIAFLANA, J. (1984) «La flexió verbal regular del valencià», *Miscel·lània Sanchis Guarner* I, València, Publicacions de la Universitat de València, pp. 391-407.
- WHEELER, M. (1984) «La conjugació valenciana: geografia, diacronia i psicologia», *Miscel·lània Sanchis Guarner* I, València, Publicacions de la Universitat de València, pp. 409-419.
- (1986) «Analogy and psychology: morphological change in Balearic Catalan», *Sheffield Working Papers in Language and Linguistics* 3, pp. 1-16.
- (1993a) «On the hierarchy of naturalness principles in inflexional morphology», *Journal of Linguistics* 29, pp. 95-111.

- WHEELER, M. (1993b) «Changing inflection: verbs in North West Catalan», dins Mackenzie, D. & I. Michael, eds., *Hispanic Linguistic Studies in honour of F. W. Hodcroft*, Llangrannog, Dolphin, pp. 171-206.
- WILKINSON, H. E. (1978-83) «Palatal vs. velar in the stem of the Romance present», *Aoyama Gakuin, Ronshu* 19, 1978, pp. 19-35; 20, 1979, pp. 19-35; 21, 1980, pp. 41-61; 22, 1981, pp. 68-85; 23, 1982, pp. 115-136, i 24, 1983, pp. 177-199.
- WURZEL, W. U. (1989) *Inflectional Morphology and Naturalness*, Dordrecht / Boston / London, Kluwer Academic Publishers.